

TARBIYA JARAYONINING PSIXOLOGIK MOHIYATI, MAQSAD VA VAZIFALARI. TARBIYAVIY TA'SIRNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

*Axborot texnologiyalari va menejment universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti
psixologiya fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD). **Egamberdiyev Farhod
Tuxtayevich***

*Axborot texnologiyalari va menejment universiteti boshlang'ich ta'lim
yo'nalishi talabasi*

Normeyliyeva Gulsevar O'ktam qizi

ANNOTATSIYA. Ushbu ilmiy maqolada tarbiya jarayonining psixologik mohiyati chuqur tahlil qilinadi. Tarbiya shaxs psixikasining shakllanishida asosiy omil sifatida ko'rib chiqilib, uning ong, motivatsiya, emotsiya va xulq-atvorga ta'siri ilmiy jihatdan yoritiladi. Maqolada tarbiya jarayonining ichki (psixologik) va tashqi (ijtimoiy) mexanizmlari o'zaro bog'liqlikda tahlil qilinadi. Shuningdek, tarbiyaviy ta'sirning psixologik asoslari — identifikatsiya, taqlid, ishontirish, ichki motivatsiya va mustahkamlash jarayonlari keng yoritilgan. Tadqiqot shaxsning ijtimoiylashuvi va pedagogik ta'sir samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

KALIT SO'ZLAR . Tarbiya jarayoni, psixologik rivojlanish, shaxs shakllanishi, motivatsiya, ichki ehtiyoj, ijtimoiylashuv, pedagogik ta'sir, ong, emotsiya, xulq-atvor, identifikatsiya, taqlid, ishontirish, mustahkamlash, psixologik muhit, faoliyat nazariyasi, shaxsiy tajriba.

АННОТАЦИЯ. В данной научной статье подробно анализируется психологическая сущность воспитательного процесса. Рассматривается влияние воспитания на сознание, мотивацию, эмоции и поведение личности. Описываются внутренние и внешние механизмы воспитания, а также психологические основы педагогического воздействия.

КЛЮЧЕВОЕ СЛОВО. Воспитательный процесс, психологическое развитие, формирование личности, мотивация, внутренние потребности, социализация, педагогическое воздействие, сознание, эмоции, поведение, идентификация, подражание, убеждение, подкрепление, психологическая

ANNATATION. This scientific article analyzes the psychological essence of the educational process in depth. It examines the influence of education on consciousness, motivation, emotions, and behavior of personality. Internal and external mechanisms of education, as well as psychological foundations of pedagogical influence, are discussed.

KEYWORD. Educational process, psychological development, personality formation, motivation, internal needs, socialization, pedagogical influence, consciousness, emotions, behavior, identification, imitation, persuasion, reinforcement, psychological environment, activity theory.

Tarbiya inson shaxsining shakllanishida markaziy o‘rin egallovchi murakkab psixologik va ijtimoiy jarayondir. U shaxsning ichki dunyosi, qadriyatlarini, motivlari va xulq-atvor tizimini shakllantiradi. Tarbiya faqat tashqi ta’sir emas, balki shaxsning ichki psixik jarayonlari bilan uyg‘unlashgan dinamik tizimdir. L.S. Vygotskiy ta’kidlaganidek, har qanday psixik rivojlanish ijtimoiy muhit bilan uzviy bog‘liq holda kechadi [6:60].

Mavzuning dolzarbligi shundaki zamonaviy jamiyatda shaxs tarbiyasi murakkab ijtimoiy-psixologik muammoga aylangan. Axborot texnologiyalari, internet muhit, ijtimoiy tarmoqlar yoshlarning ongiga kuchli ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli tarbiya jarayonining psixologik mexanizmlarini chuqur o‘rganish zarur. Bugungi ta’lim tizimida “kompetensiyaviy yondashuv” asosiy o‘ringa chiqmoqda,

bu esa shaxsning faqat bilimli emas, balki psixologik jihatdan ham yetuk bo‘lishini talab qiladi .

Tarbiya jarayonining psixologik mohiyati. Tarbiya jarayoni psixologik nuqtayi nazardan shaxs psixikasining tizimli shakllanish jarayoni bo‘lib, u ong, motivatsiya, emotsiya va xulq-atvorning o‘zaro integratsiyasiga asoslanadi. Bu jarayon tashqi ijtimoiy ta’sirlarning ichki psixologik tuzilma bilan uyg‘unlashuvi orqali amalga oshadi.

S.L. Rubinshteynning fikricha, shaxsning psixik rivojlanishi tashqi ta’sirlarning mexanik qabul qilinishi emas, balki shaxsning faol munosabati orqali amalga oshadi. Ya’ni “shaxs faqat sharoit mahsuli emas, balki o‘z faoliyatining subyekti” hisoblanadi [4:86].

A.N. Leontyev esa tarbiya jarayonini faoliyat nazariyasi bilan bog‘lab, shaxsning barcha psixik xususiyatlari faoliyat jarayonida shakllanishini ta’kidlaydi. Uningcha, motiv — faoliyatning ichki harakatlantiruvchi kuchi bo‘lib, tarbiya aynan motivlar tizimini shakllantirishga qaratiladi [5:140]. Shu nuqtayi nazardan, tarbiya jarayoni shaxsning ichki psixik strukturasi qayta tashkil etuvchi dinamik tizim sifatida qaraladi.

Tarbiya jarayonida shaxs rivojlanishining psixologik qonuniyatlari. L.S. Vygotskiy tomonidan ishlab chiqilgan “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasiga ko‘ra, shaxs rivojlanishi ikki darajada kechadi: mustaqil bajarish darajasi; yordam bilan bajarish darajasi. Tarbiyaviy ta’sir aynan shu ikkinchi darajani birinchi darajaga aylantirishga xizmat qiladi . Vygotskiy fikricha, har qanday psixik funksiya avval ijtimoiy (interpsixik), keyin esa ichki (intrapsexik) shaklga o‘tadi. Bu jarayon tarbiyaning psixologik asosini tashkil etadi [6:61].

Tarbiyaning maqsadi va psixologik mazmuni. Tarbiya maqsadi faqat axloqiy yoki ijtimoiy me’yorlarni o‘rgatish emas, balki shaxsda ichki boshqaruv tizimini

shakllantirishdir. Bu tizim quyidagilarni o‘z ichiga oladi: o‘zini anglash , o‘zini boshqarish , o‘zini baholash.

V.M. Karimova ta’kidlaganidek, shaxs tarbiyasi uning o‘zini anglash darajasi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, ong rivojlanmasdan turib haqiqiy tarbiya haqida gapirish mumkin emas [1:47].

E.G. G‘oziyev esa tarbiyani shaxsning ijtimoiy tajribani o‘zlashtirish jarayoni sifatida ko‘radi va bunda motivatsion soha markaziy rol o‘ynashini ta’kidlaydi [2:122].

Tarbiyaning psixologik vazifalari. Tarbiya jarayoni bir nechta psixologik yo‘nalishlarda amalga oshadi:

1. Kognitiv (bilish) vazifa. Shaxsning dunyoqarashi va tafakkurini rivojlantirish. Piaget nazariyasiga ko‘ra, tafakkur rivojlanishi bosqichma-bosqich kechadi va tarbiya bu jarayonni tezlashtiradi.

2. Emotsional vazifa. Shaxsning hissiy barqarorligini shakllantirish. Rubinshteyn emotsiyani shaxs faoliyatining ichki regulyatori deb hisoblaydi [4:90].

3. Motivatsion vazifa. Leontyevga ko‘ra, motivlar tizimi shaxs xulqini belgilaydi. Tarbiya aynan ijobiy motivlarni shakllantiradi [5:142].

4. Ijtimoiy vazifa. Shaxsni jamiyatga moslashtirish. Bu jarayon ijtimoiy rollarni o‘zlashtirish orqali amalga oshadi [9:228].

Psixologik muhitning tarbiyaga ta’siri. Ijtimoiy psixologiyada guruh muhiti shaxs xulqiga kuchli ta’sir ko‘rsatishi isbotlangan. Tajfelf va Tyornerning “ijtimoiy identifikatsiya nazariyasi”ga ko‘ra, shaxs o‘z guruhiga moslashishga intiladi. Ijobiy emotsional muhit: ishonchni oshiradi, ochiqlikni kuchaytiradi, motivatsiyani rivojlantiradi. Salbiy muhit esa: agressiyani oshiradi, motivatsiyani pasaytiradi, ijtimoiy moslashuvni qiyinlashtiradi [3:216]

Tarbiya va faoliyat birligi. Leontyevning faoliyat nazariyasiga ko‘ra, shaxs psixikasi faoliyat orqali shakllanadi. Demak, tarbiya faqat so‘z bilan emas, balki faol amaliy faoliyat orqali amalga oshirilishi kerak. Shaxs faoliyatda: tajriba orttiradi, ijtimoiy rollarni o‘zlashtiradi, xulqiy modelni shakllantiradi. Bu esa tarbiyani real hayot bilan bog‘laydi [5:144].

TAKLIFLAR. Tarbiya jarayonining psixologik samaradorligini oshirish maqsadida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar beriladi:

1. Individual yondashuvni kuchaytirish. Har bir shaxsning psixologik xususiyatlari, temperament turi va motivatsion tizimi inobatga olinishi lozim. Bu yondashuv tarbiyaning shaxsga mos bo‘lishini ta’minlaydi.

2. Ichki motivatsiyani rivojlantirish. Tarbiyada tashqi majburlashdan ko‘ra ichki ehtiyoj va qiziqishni shakllantirish muhim. Maslow ehtiyojlar ierarxiyasi asosida shaxsning o‘zini rivojlantirish ehtiyojini qo‘llab-quvvatlash zarur.

3. Ijobiy psixologik muhit yaratish. Ta’lim muassasalarida emotsional qo‘llab-quvvatlash, ishonch va ochiqlikka asoslangan muhit shakllantirilishi kerak. Bu shaxsning psixologik barqarorligini oshiradi.

4. Amaliy faoliyatga asoslangan tarbiya. Leontyevning faoliyat nazariyasiga tayangan holda, tarbiya jarayoni faqat nazariy emas, balki amaliy faoliyat bilan bog‘liq holda tashkil etilishi lozim.

5. Namuna (model) rolini kuchaytirish. O‘qituvchi va tarbiyachilar shaxsiy xulq-atvori orqali ijobiy model bo‘lishi kerak, chunki Bandura nazariyasiga ko‘ra, bolalar ko‘proq kuzatish va taqlid orqali o‘rganadi.

XULOSA. Tarbiya jarayoni shaxs psixikasining shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lgan murakkab ijtimoiy-psixologik tizimdir. U insonning ong, motivatsiya, emotsional holat va xulq-atvorini o‘zaro bog‘liq holda shakllantiradi.

Tarbiya nafaqat tashqi ta'sirlar majmui, balki shaxs tomonidan faol qayta ishlanadigan ichki psixologik jarayon sifatida namoyon bo'ladi.

Mashhur psixolog olimlar — L.S. Vygotskiy, A.N. Leontyev, S.L. Rubinshteyn va A. Bandura qarashlariga ko'ra, shaxs rivojlanishi ijtimoiy muhit bilan uzviy bog'liq bo'lib, har qanday psixik funktsiya avval tashqi faoliyatda shakllanib, keyinchalik ichki psixik tuzilma sifatida mustahkamlanadi. Bu esa tarbiya jarayonining asosiy psixologik qonuniyatini tashkil etadi. Shunday qilib, tarbiya jarayoni komil insonni shakllantirishga qaratilgan murakkab, ko'p omilli va uzluksiz psixologik jarayon hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimova V.M. Psixologiya. Toshkent, 2019. [1:45–55]
2. G'oziyev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent, 2018. [2:120–130]
3. Davletshin M.G. Yosh davrlari psixologiyasi. Toshkent, 2017. [3:210–220]
4. Rubinshteyn S.L. Psixologiya asoslari. Moskva, 1989. [4:85–95]
5. Leontyev A.N. Faoliyat, ong, shaxs. Moskva, 1983. [5:140–150]
6. Vygotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. Moskva, 1991. [6:60–70]
7. Pedagogika (darslik). Toshkent, 2020. [7:155–165]
8. Ibragimov H.I. Pedagogika nazariyasi. Toshkent, 2016. [8:95–105]
9. Podlasyu I.P. Pedagogika. Moskva, 2006. [9:225–235]
10. Davletshin M.G., G'oziyev E.G. Pedagogik psixologiya. Toshkent, 2015. [10:230–240]
11. Эгамбердиев Ф. Т. СПОРТЧИЛАРДА ИРОДАВИЙ СИФАТЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ-ПСИХОЛОГИК МУАММО СИФАТИДА

//PSIXOLOGIYA Учредители: Бухарский государственный университет. – №. 1. – С. 116-118.

12. Эгамбердиев Ф. Т. ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКА ПРОЯВЛЕНИЯ ВОЛЕВЫХ КАЧЕСТВ В СПОРТЕ //MODERN SCIENTIFIC CHALLENGES AND TRENDS. – 2021. – С. 24.

13. KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA IJTIMOIIY MOSLASHUV JARAYONIA EF Tuxtayevich. Shokh Articles Library 1 (1)

14. TA'LIM JARAYONIDA O'QUV JAMOASINI BOSHQARISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI EF Tuxtayevich Лучшие интеллектуальные исследования 66 (2), 360-366

15. СПОРТЧИЛАРДА ИРОДАВИЙ СИФАТЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ-ПСИХОЛОГИК МУАММО СИФАТИДА ФТ Эгамбердиев PSIXOLOGIYA Учредители: Бухарский государственный университет 1, 116-118

16. IJTIMOIIY HAYOTDA SHAXSLAR O'RTASIDA O'ZARO PSIXOLOGIK MUAMMOLAR EF Tuxtayevich TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G 'OYALAR 1 (5), 273-376